

ODĚVY Z DARU DR. BOHUSLAVA RIEGRA VE SBÍRKÁCH ODDĚLENÍ STARŠÍCH ČESKÝCH DĚJIN NÁRODNÍHO MUZEA*

Dana Přenosilová (Praha)

The Clothes from the Donation of Bohuslav Rieger in the Collections of the Department of Old Czech History of the National Museum

Abstract: The article primarily focuses on the description of selected clothes received by the Department of Old Czech History of the National Museum as a gift from Bohuslav Rieger. On several selected collection items, it illustrates the development of fashion mainly at the end of the 19th century. Last but not least, it aims to outline the period as well as personal taste of their, mainly female, owners – like in the majority of clothing museum collections, mostly women's clothes have been preserved.

Keywords: Rieger – Riegrová – Palacká – Bráfová – clothing – 19th century

V roce 2018 si připomínáme výročí dvou významných osobností českých dějin 19. století, 220 let od narození Františka Palackého a 200 let od narození Františka Ladislava Riegra. V této souvislosti je třeba uvést, že Národní muzeum od roku 1961 spravuje zcela ojedinělou a svým významem mimořádnou expozici – Památník Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra v MacNevenově paláci v Palackého ulici v Praze.¹ Do vlastnictví Národního muzea přešla nejenom tato expozice, ale i další movité předměty a rodinné dokumenty, které byly jako celek 30. 11. 1961 prohlášeny za kulturní památku. Tento výjimečný soubor se dochoval především zásluhou dcery Františka Ladislava Riegra Libuše Bráfové, která nejen tyto předměty s vědomím jejich historického významu uchovala, ale především vytvořila vizi rodinného muzea, realizovanou po její smrti v roce 1930 pravnukem Františka Palackého, dr. Bohuslavem Riegre. Objekt byl v roce 1992 navrácen dědičce původních majitelů, doc. PhDr. Věře Macháčkové-Riegrové. Expozice a další movité předměty včetně rodinných písemností ale nadále zůstaly ve vlastnictví Národního muzea.² V tomto souboru zaujímá významné místo rodinná sbírka textilií, oděvních součástí a doplňků.

Účelem tohoto příspěvku není podat kompletní soupis předmětů této sbírky, ale poukázat na její existenci, na několika vybraných sbírkových předmětech ilustrovat vývoj módy zejména konce 19. století. V neposlední řadě je jeho záměrem

také přiblížit dobový i osobní vkus jejich majitelů či spíše majitelek, protože jako ve většině oděvních muzejních sbírek se dochovaly spíše ženské oděvy.

Dámské boty

První pár jsou ručně šité boty z krémového hedvábí na rovné podešvi velikosti 37.³ Nízké boty, které bychom dnes nazvali balerínami, jsou symetrického tvaru s rovnou špičkou. To svědčí o tom, že pocházejí z doby, kdy se při výrobě obuvi nerozlišovala pravá a levá bota. Tyto boty jsou uzavřené, na nártu je krátké šněrování na tkaničku s ručně šitými dírkami. Svršek je pošíť jemným hedvábným plátnem, vnitřní strana a stélka jsou zhotoveny z jemné bílé usně. Obutí nese stopy opotřebení. Svršek byl znovu překryt obdobnou tkaninou. Oprava je neodborně, ale pečlivě provedena, což prodloužilo životnost této obuvi. Lze ji datovat do doby po roce 1810.

Druhým párem jsou tmavé nízké střevíce na silném středně vysokém podpatku velikosti 37, patřící Marii Riegrové, které nosila při svém pobytu v Římě.⁴ I tyto boty jsou tvarově symetrické s rovnou špičkou. Svršek je potažen hedvábnou saténovou tkaninou a vnitřní část spolu se stélkou jsou shodně zhotoveny z jemné bílé usně. Na úpatí nártu je našitá pruženka. Na nártu i na pružence je ozdobná mašle ze saténové stuhy. Dnes mají střevíce neurčitou tmavou barvu, kterou vlivem nošení a stárnutí nelze přesně určit. Příčinou

* Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2018/21, 00023272).

¹ Národní muzeum, Dokumentace OSČD, Postupní prohlášení JUDr. Bohuslava Riegra, Vladimíry Riegrové a Luisy van Braneweld. ze dne 9. listopadu 1961.

² Národní muzeum, Dokumentace OSČD, Rozsudek. Městského soudu v Praze ze dne 4. října 1993.

³ Inv. č. H2-193382.

⁴ Inv. č. H2-187360.

Obr. 1–2. Dámské boty, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193382 a. Foto: O. Tlapáková.

Obr. 3–4. Boty Marie Riegrové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-187360. Foto: O. Tlapáková.

tohoto stavu je s největší pravděpodobností skutečnost, že boty byly zjevně podomácku obarveny z původní bílé barvy na černou a postupem času změnily barevnost.⁵

Pláštěnka Terezie Palacké

Pláštěnka, pelerína ke krku s naznačenými rukávy,⁶ je zhotovena z černé vlněné tkaniny v atlasové vazbě s vytkanými motivy javorových listů. Kvalitní vlněná tkanina byla na svrchní oděvy běžně používaná. Byla odolná proti oděru a měla dobré tepelněizolační vlastnosti. Podšité hedvábným taftem jsou pouze přednice a dolní lemy po celém obvodu, a to zřejmě nejen pro zpevnění, ale i z důvodů estetických. Pláštěnka sahala své nositelce k bokům. Na zádech a v pase je stříh vypasovaný na tělo, na předním díle je střížen volněji. Rukávy jsou široké, tvoří je pouze prodloužené průvleky ústící na bocích, takže dovozovaly nositelce jen omezený

pohyb rukou. Pláštěnka má zapínání na háčky a očka na předním díle. Pod krkem je našita velká mašle z široké saténové stuhy. Zapínání je kryto našitou řasenou strojovou krajkou z jemné vlněné příze. Stejná krajka také lemuje pláštěnku okolo krku a tvoří tak bohatě řasený stojatý límeček. Spodní okraj celé pláštěnky je dozdoben portou s černými kosočtverčky ze sekaného skla, zasazenými do vlnovky ze skleněných korálků. Pod portou je pak okraj ukončen dvěma druhy našasené vlněné krajky. Na poutku pláštěnky je vytkáno žlutou přízí „NOUVEUTÉS DE CONFECTION“.

Pláštěnka byla často nošena, o čemž svědčí její silné opotřebování. Podšívkové díly jsou prošoupané, hlavní švy jsou uvolněné nebo místy zcela vytržené. Jejich opravy nebyly prováděny odborně. Pláštěnky tohoto typu byly ve své době velmi oblíbené. Jejich stříh byl důmyslný, v černé barvě působily elegantně a současně chránily velmi dobře své nositelky před rozmary počasí.

⁵ Obuv restaurovala Veronika Šulcová v roce 2017.

⁶ Inv. č. H2-193323.

Obr. 5–6. Pláštěnka Terezie Palacké, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193323. Foto: O. Tlapáková.

Šaty Marie Riegrové

Domácí šaty z vlněného plátna s jemným proužkem představují oděv, který se nosil místo vrchních šatů na spodní košili se šňěrovačkou a spodničkami.⁷ Šaty mají v horní části přiléhavou siluetu, v pase se mírně rozšiřují a přecházejí do sukňě. Podšitá je pouze horní polovina oděvu do pasu a rukávy. Za-

pínání na předním díle je tvořeno řadou potažených knoflíků, sahajících od uzavřeného ležatého límečku až k rozevírající se dolní části sukňě. Rukávy jsou dlouhé, mírně tvarované od lokte směrem dopředu, končí manžetou s volánkem. Volánek ze stejného vlněného plátna lemuje i dolní okraj sukňě. Sukňě je na zadním díle řešena jako turnýrová.⁸ Ve dvou třetinách je svisle dělená, řasená, skládaná a znovu sešitá tak, aby vytvořila

⁷ Inv. č. H2-193216.

⁸ UCHALOVÁ 1997, s. 52–53.

Obr. 7–8. Domácí šaty Marie Riegrové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193216. Foto: O. Tlapáková.

větší objem a vytvářela prostor pro případnou spodní konstrukci. Na rubové straně je systém tkaniček, jejichž svázáním je řasení ještě možné zvýraznit. Na pravé straně sukňe je našitá nakládaná kapsa asymetrického tvaru na uložení drobností. Jedinými ozdobami šatů jsou dvě mašle z blankytně modré hedvábné stuhy, našité ve středu sukňe na přední i zadní straně.⁹ Tyto šaty byly nošeny doma v soukromí a vykazují stopy po

intenzivním užívání. Na mnoha místech jsou podomácku opravené trhliny a prodřená místa. Některé části jsou opravované vícekrát. Je patrné, že byly v minulosti přešívány, a to zejména sukňe, z níž byl odebrán materiál na záplaty hodně poškozených rukávů. Do jaké míry byly šaty upravovány a pozměněny, není dnes, bohužel, již možné zjistit. Lze je datovat do 70. let 19. století.¹⁰

⁹ KYBALOVÁ – LAMAROVÁ – HERBENOVÁ – PÁNEK 1973, s. 21–29.

¹⁰ Domácí šaty restaurovala Veronika Šulcová v roce 2017.

Obr. 9–10. Živůtek Marie Riegróv, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193269. Foto: O. Tlapáková.

Živůtek Marie Riegróv

Dámský živůtek ušitý z černé hedvábné tkaniny s keprovou vazbou¹¹ je vypasovaný, jeho přední prodloužená část je střižena do špičky, zadní část má prodloužené šušky. U krku je vysoký stojatý límec. Na předním díle se živůtek zapíná na kovová očka a háčky. Živůtek je dole zdoben černými skleněnými knoflíky. Přední strana je zdobena falešným límcem a geometrickou aplikací provedenou černou šňůrkou. Rukávy jsou v ramenou nabrané, postupně se zužují do vysokých manžet zapínaných na šest černých knoflíků. Rukávy jsou v horní části zdobeny aplikací. Vnitřní část límce a manžet je lemovaná proužkem hedvábného saténu béžové barvy s aplikací černých a zlatých korálků různých tvarů. Živůtek je podšitý bavlněnou tkaninou s jemným proužkem a je vyztužen kosticemi. Z vnitřní části živůtku jsou v průramcích všité potničky. Celý živůtek je šitý strojově s ručně vypracovanými švy a detaily. V pase je všita pasovka s razítkem výrobce „ANNE HANTICH. ROBES a CONFECTIONS. Prague. Rue Palacký.“ Živůtek lze datovat do doby po roce 1876.¹²

Dámský klobouk, zřejmě Marie Riegróv

Slaměný dámský klobouk černé barvy¹³ má přední část krempy rozšířenou. Krempa je zdobená našasenou béžovou, strojovou krajkou a širokou, černou saténovou stuhou po

celém obvodu. Vepředu je z černé saténové stuhy uvázána mašle. Přední část klobouku po straně nad čelem je zdobena drobnými umělými květinami. Vnitřek klobouku je podšit černou látkou a nad čelem ozdobený temně fialovou sameťovou mašlí. Po jeho stranách jsou našity černé stuhy, které se uvazovaly pod bradou. Klobouk lze datovat do 80. let 19. století.¹⁴

Domácí čepice Františka L. Riegra

Základem čepice s kšiltem, která byla nošena pouze doma,¹⁵ je podšívka z jemné usně, sešitá z pruhu a kulatého dýnka. K její přední části čepice je přišit kšilt z tlusté lakované usně. Povrch čepice je potažen do kulata tvarovanou, spirálově háčkovanou textilií z vlněné příze se střídajícími se bílými a červenými poli v kompozici větrníku. Čepice je provedena v bílo-červené české bikoloře. Pokrývku hlavy, která nese stopy velmi častého nošení, zhotovila pro F. L. Riegra jeho manželka Marie. V současné době je čepice před restaurátorským zásahem, neboť její vlněný háčkováný povrch byl v minulosti značně poškozen. Vzhledem k tomu, že podobné domácí čepice se štítkem (s jiným vzorem nosil i F. Palacký) se ve druhé polovině 19. století často nosily, nelze ji přesněji datovat.

¹¹ Inv. č. H2-193269.

¹² Živůtek restaurovala Dana Szemályová v roce 2017.

¹³ Inv. č. H2-193270.

¹⁴ Klobouk restaurovala Veronika Šulcová v roce 2017.

¹⁵ Inv. č. H2-187411.

Obr. 11–12. Dámský klobouk, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193270. Foto: O. Tlapáková.

Obr. 13. Domácí čepice F. L. Riegra, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-18411. Foto: O. Tlapáková.

Šaty Libuše Bráfové

Dívčí šaty ušité ze silnější, červené bavlněné látky¹⁶ mají kulatý výstřih lemovaný červeným, nabíraným štykováním s bílou rostlinnou výšivkou, stejně jsou zdobeny i manžety dlouhých rukávů. Oděv je sešit ze dvou částí. Přední díl živůtku je v prostředku zdoben třemi širokými sámkami. Zadní díl je rozstřížen, zapíná se na šest drobných, kulatých knoflíků. Podél zapínání je po jednom širokém sámku, jako na předním díle. Šaty byly přešívány, rukávy jsou na vnitřní straně zvětšeny našitými pruhy stejné látky. Stejně tak jsou šaty rozšířeny všitými pruhy po obou stranách živůtku od průramků do pasu. Vznik oděvu lze datovat do let 1862–1863.

Šaty Libuše Bráfové

Dívčí šaty z modré bavlněné látky jsou opatřeny vzorem z bílých pruhů střídaných bílými drobnými puntíky.¹⁷ Na sukýnce je vzor vodorovně, na živůtku svisle. Šaty mají kulatý výstřih, jsou v pase přestřižené, přední díl živůtku je mírně podkasaný, zadní díl je rozstřížený, zapíná se na šest perleťových knoflíků, jejich sukne je skládaná. Na předním i zadním díle jsou šaty zdobeny bílou strojovou krajkou našitou

¹⁶ Inv. č. H2-193408.

¹⁷ Inv. č. H2-193411.

Obr. 14–15. Dívčí šaty Libuše Bráfové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193408. Foto: O. Tlapáková.

do obdélníku. Šaty mají dlouhé rukávy, zakončené manžetami zdobenými stejnou bílou krajkou jako živůtek. Oděv lze datovat lety 1863–1865.

Večerní živůtek Libuše Bráfové

Živůtek zřejmě původně tvořil komplet se sukni, je přiléhavý a šitý na tělo. Byl nošen s korzetem, obvod pasu je velmi malý, pouze 53 cm.¹⁸ Spodní část živůtku se od pasu směrem k bokům rozšiřuje hlavně na zadním díle, což je typické pro módu období turnýry. Dekolt je otevřený do kulatého výstřihu, který lemuje úzká dutinka se šňůrkou na stažení. Tou se mírně stahoval výstřih tak, aby krátká ramenní část s rukávkem při nošení nepadala. Živůtek je zhotoven z tkaniny, v atlasové vazbě z bavlny a hedvábí, která dodává tkanině jemný lesk. Celý povrch živůtku je pokrytý hedvábnou organzou se strojově vyšívanými drobnými modrými kvítky. Zapínání na jeho přední straně je na velké knoflíky potažené stejnou tkaninou. Kromě dvou širších skladů na rukávcích není živůtek nijak zdoben. Nositelka pravděpodobně oděv doplňovala šperky či květinami.

Živůtek je velmi dobře zachován, patrně byl velmi málo nošen. Sukně, která k živůtku patřila, se nezachovala. K živůtku byl původně připojen utržený fragment stejné vyšívané organzy s několika zašitými sklady. Lze tedy předpokládat, že sukně byla zhotovená z téhož materiálu a byla rovněž zdobená šitými sklady. Oděv lze datovat do doby kolem roku 1880.¹⁹

Svatební živůtky Libuše Bráfové

Dva svatební živůtky Libuše Bráfové byly zhotoveny na zakázku v roce její svatby (1888) s Albinem Bráfem pouze pro tento účel. Oba byly prokazatelně nošeny. První z nich, ve kterém je Libuše Bráfová zachycena na svatební fotografii, je uzavřený s dlouhým rukávem.²⁰ Vrchním materiálem je kvalitní hedvábný ryps krémové barvy. Živůtek je velmi vypasovaný s několika málo vloženými kosticemi, které drží jeho tvar. U krku má stojáček a rukávy jsou úzké, tvarované. Od lokte se mírně rozšiřují a končí v úzké manžetě. Zapínání je ve středu předního dílu živůtku na řadu háčků a oček, které se pravidelně střídají, jak to bývalo

¹⁸ Inv. č. H2-193260.

¹⁹ Večerní živůtek restaurovala Veronika Šulcová v roce 2017.

²⁰ Inv. č. H2-193317.

Obr. 16–17. Dívčí šaty Libuše Bráfové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193411. Foto: O. Tlapáková.

Obr. 18–19. Večerní živůtek Libuše Bráfové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193260. Foto: O. Tlapáková.

běžné. Háčky se střídaly s očky, aby se při nošení nemohly snadno rozepínat. Zapínání zakrývá aranžovaná strojová bavlněná krajka s drobnými plastickými květy. Stejná

krajka je našitá i na manžetách rukávů. Okraj límečku a manžet lemuje dekorativní proužek jemně skládané hedvábné organzy. Od pasu se živůtek rozšiřuje pro sukni s tur-

Obr. 20–21. Svatební živůtek Libuše Bráfové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193317. Foto: O. Tlapáková.

Obr. 22–23. Svatební živůtek Libuše Bráfové, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193321. Foto: O. Tlapáková.

nýrou.²¹ Na jeho zadním díle byla sukně zřejmě značně vy-
podložena konstrukcí nebo malými polštářky. Živůtek zde
přechází do cípu s všitým olůvkem, které zajišťovalo žá-
doucí tvar.

Na rozdíl od druhého živůtku, tento nevykazuje
známky nošení. Potítka v podpaží, tj. všité vložky z pogu-
mované tkaniny, které bránily prosáknutí potu do vrchního
materiálu, jsou téměř nedotčená. Tento oděv pravděpo-

Obr. 24. Svatební fotografie Libuše Bráfové a Albína Bráfa, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-192983. Foto: OSČD.

dobně sloužil pouze pro účel svatebního obřadu a zhotovení svatební fotografie. Druhý svatební živůtek měla nositelka na sobě déle, o čemž svědčí například mírné znečištění nebo poškozené jemné lemy v podpaží.²²

Druhý živůtek je mnohem odvážnější.²³ Je rovněž vypasovaný, ramena jsou široká s malými rukávky. Dekolt je otevřený do kulatého výstřihu ozvláštěného dvěma sklady směřujícími od středu předního dílu k ramenům. Živůtek je zhotoven z výrazně lesklé atlasové tkaniny doplněné hedvábným tylem a množstvím ozdob. Délkou sahá mírně pod pás a má krátké rukávky. Dekolt i rukávky lemuje jemně skládaný tyl s úzkými saténovými stužkami, přes ně jsou našity aranžované pásy tylu a zdobené chomáčky z ži-

nylky. Na levém rameni je živůtek ozdoben mašlí ze široké saténové hedvábné stuhy. Zapínání je řešeno šněrováním hedvábnou stuhou na zadním díle skrz ručně šité dírky. K živůtku se dochoval i závoj z hedvábného tylu rovněž zdobeného žinylkovými chomáčky.

Večerní šaty Libuše Bráfové nebo Marie Červinkové

Dámské šaty jsou zhotoveny z hedvábného šanzánu, tkaniny s měňavým efektem šedo-stříbrné barvy, dosaženým jinobarevnou osnovou oproti útku.²⁴ Šaty mají hluboký výstřih a krátké rukávky. Rukávky, sukňe a její spodní okraj jsou zdobeny pravidelně skládaným kanýrem z téhož materiálu. Okraj rukávů a výstřih jsou lemovány jemným, hustě drobně skládaným kanýrkem z průsvitného hedvábí. Na přední straně šatů je náprsenka z růžové atlasové tkaniny, sahající od výstřihu až do půli lýtek a kopírující tvar ženských křivek, což zdůrazňovalo velmi štíhlou postavu nositelky.

Náprsenka je na obou stranách zdobena řadou textilních knoflíků, na levé straně jsou funkční a tvoří skryté zapínání. Kolem dekoltu a přes ramena až k zadnímu dílu se vine pruh růžové látky, lemovaný strojovou krajkou. Sukně je turnýrová, podšitá a zpevněná organtýnem, což umožňuje lépe držet tvar. Systém tkaniček našitých z rubové strany sukňe sloužil k aranžování sukňe na spodní konstrukci tak, aby byla co nejlépe dosažena žádaná dobová silueta.²⁵

Na šatech je patrné, že byly svou nositelkou oblíbeny a nošeny, svědčí o tom četné stopy po užívání, viditelné z vnitřní strany šatů i drobné skvrny na sukni. Šaty jsou určeny velmi štíhlé ženě. Obvod pasu nositelky mohl být méně než 52 cm. Švy v pase jsou mírně vytažené, což může svědčit o kolísavé váze jejich nositelky nebo o tom, že oděv nenosila pouze jedna žena, ale i některá další z rodiny. Šaty jsou z 80. let 19. století.²⁶

Vybrané šatstvo dokládá způsob oblékání i nakládání především s ženskými oděvy v české měšťanské společnosti druhé poloviny 19. století. Šaty se hojně upravovaly a přešivaly. Opotřebením a opravováním svědčí o oblíbenosti některých oděvních součástí jejich majiteli, toto pravidlo lze vztáhnout i na domácí čepici Františka L. Riegra, která byla zcela jistě velmi často užívána. Dochovaly se především šaty, které se nosily ke slavnostním příležitostem. Domácí (pracovní) oděv byl tzv. vnošen, byl užíván do jeho zničení, proto se ve většině sbírek vyskytuje zcela ojediněle. Oděvy, uložené ve sbírkách oddělení starších českých dějin Národního muzea, pocházející z daru dr. Bohuslava Riegra, také současně lidsky přibližují jejich významné majitelky a majitele.

²¹ KYBALOVÁ 2006, s. 49–57.

²² Svatební živůtek restaurovala Aneta Dušková v roce 2016. Srov. dále DUŠKOVÁ 2016.

²³ Inv. č. H2-193321.

²⁴ Inv. č. H2-193316.

²⁵ ŠULCOVÁ 2013, s. 1–6.

²⁶ Šaty restaurovala Veronika Šulcová v roce 2013.

Obr. 25–26. Večerní šaty, Praha, oddělení starších českých dějin Národního muzea, inv. č. H2-193316. Foto: O. Tlapáková.

Prameny:

DUŠKOVÁ 2016: DUŠKOVÁ, Aneta. *Restaurátorská zpráva: svatební živůtek Libuše Bráfové*. Praha 2016. Vyšší odborná škola textilních řemesel a Střední umělecká škola textilních řemesel.

ŠULCOVÁ 2013: ŠULCOVÁ, Veronika. *Restaurátorská zpráva: šaty dámské – Riegrová*. Praha: Národní muzeum, 2013.

Literatura:

KYBALOVÁ – HERBENOVÁ – LAMAROVÁ – PÁNEK 1973: KYBALOVÁ, Ludmila HERBENOVÁ,

Olga – LAMAROVÁ, Milena – PÁNEK, Karel. *Obrazová encyklopedie módy*. Praha: Artia, 1973.

KYBALOVÁ 2006: KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry a secese*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

UCHALOVÁ 1997: UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870–1918: od valčíku po tango*. Praha: Olympia: Uměleckoprůmyslové muzeum, 1997.

Mgr. Dana Přenosilová
Národní muzeum, oddělení starších českých dějin
Vínohradská 52/1, 110 00 Praha 1